

GLASBLAZERS, HUN FAMILIENAMEN, AFKOMST EN WERK

VERVOLG

De borst van de fles en de hals werden uit de vrije hand gemaakt, waaraan de „Steller” bij de aanvang van het werk reeds vorm had gegeven. Vervolgens legde hij de pijp in een gesloten vork, die aan de werkbank was bevestigd, om daarna met een platijzeren, stomp mes, de fles van de pijp te scheiden. Met het botte mes sneed hij over de hals van de fles en de pijp; een lichte tik met de hand en de fles liet los. Het mes stond altijd in het water op de werkbank om het bij de hand te hebben. Tenslotte werd de fles in een ijzeren bus met een stang gedaan en voorzien van het mondstuk waarop de kurk wordt gezet. Flessen die in stenen vormen zijn gemaakt, voelen iets ruwer aan dan die welke in een houten vorm zijn ontstaan. Om af te koelen werden de flessen aan een grote vork of op een lange platte plank, waaraan een steel, naar de koeloven gebracht. Dit geschiedde door een jongen (leerling); vroeger maar al te dikwijls door kinderen. Leerplicht bestond in die dagen niet en de kinderen werden vaak, gedwongen door armoede en gebrek, door de ouders naar een glasblazerij gestuurd om daar te werken.

Nadat de flessen uit de koeloven waren gehaald, werden zij nog warm tot zeer warm, zelfs tot heet toe, naar de sorteerplaats getransporteerd om daar te worden gesorteerd op hun gewicht, maat en afwerking. Alleen goedgekeurde flessen werden betaald. Het behoeft verder geen betoog, dat het werk op een glasblazerij voortdurend inspanning en aandacht vergde van de arbeiders, wilde men tot een maximum aan kwantiteit en kwaliteit komen. Het vervoer naar de afnemers van het industrieglas vond voornamelijk plaats over het water of met paard en wagen, zoals gebruikelijk in die tijd, die geen motorisch vervoer kende.

In de glasblazerij gebruikte men haast vanzelfsprekend Duitse termen en uitdrukkingen als men weet, dat juist in die tijd vele glasblazerfamilies uit Duitsland naar Nederland trokken, van wie zich velen hier later blijvend hebben gevestigd. Zij toch assimileerden zich volkomen met de Nederlanders, hoewel zij nog lange tijd onder elkaar huwden, zoals wij later zullen zien.

Nog even terug naar het bedrijf.

De pottenmaker(s) waren voortdurend in de weer, niet alleen met het maken van nieuwe smeltpotten, maar ook met het herstellen en repareren van die potten, die door oververhitting onklaar geraakt waren. Het plaatsen van een smeltpot was destijds een onmenselijk karwei door de verzengende hitte, die de oven verspreidde. Niet voor niets noemde men het werktuig waarop de pot naar de oven werd vervoerd „de hellewagen”. Het vuur, dat brandde, vergeleken de arbeiders met een inferno, een oord van verschrikking, het hellevuur. Het kwam vrij regelmatig voor, dat tijdens de steeds doorgaande werkzaamheden een smeltpot het begaf, begon „te lopen”, zoals dat in vaktermen heette, en dan door de pottenmaker bij gloeiende hitte toch gerepareerd moest worden. Bij het bouwen van de smeltpot had men hiermee evenwel al rekening gehouden: men had in de muur van de oven een grote steen aangebracht, die men er met enige handigheid en vakmanschap gemakkelijk uit kon nemen. Zo'n steen noemde men het „Stoploch”. De herstelwerkzaamheden aan de smeltpotten verrichtte men doorgaans met behulp van zgn. „ton” (pijpaarde), waarna de uitgenomen steen in zijn oude positie werd teruggebracht en de oven met cement als hechtmiddel weer werd gesloten. Een defect aan een smeltpot werd in de regel het eerst geconstateerd door de stoker. Het vloeibare glas begon „te lopen” en bewoog zich traag vloeiend voort naar de stookplaats waar de stoker het direct opmerkte. Ook gebeurde het wel, dat het de aandacht van de glasblazers trok, die op een

gegeven ogenblik constateerden, dat de massa in de pot te sterk daalde, meer dan normaal het geval zou zijn geweest.

De blaaspijpen, die bij de blazers in gebruik waren, waren voorzien van een lange holle buis, met aan de onderkant een verdikking; aan de bovenzijde liepen zij spits toen. De lengte van de pijp bedroeg plm. 1,70 meter. De pijp werd met de hand gesmeed, de verdikking onderging een extra bewerking. De glasblazers namen het spitse uiteinde in de mond en bliezen een hoeveelheid lucht door de buis (pijp) in het verhitte glas, dat aan de pijp bengelde. Het kostte enige inspanning de lucht door de pijp in de compacte glasmassa te blazen om de vereiste vorm er aan te geven. Het was juist de kunst van de „Anfanger” het glas aan en niet in de pijp te krijgen. Hij doopte de pijp dan ook niet in het glas maar legde als het ware het blaasinstrument op de glasmassa hetgeen het meeste effect had. Het onderstuk van de blaaspijp was na drie weken totaal verteerd en moest door een nieuw worden vervangen. In het vakjargon noemde men dit onderstuk „de nabel”. Men beschikte steeds over een voldoende voorraad pijpen. Kleine reparaties aan de blaasroeren werden zelf verricht.

De aanvang van de werktijden waren zeer onregelmatig te noemen en hingen voornamelijk af van de toestand waarin het materiaal, het vloeibare glas, zich bevond. Bij een zesdaagse werkweek begon men 's zondagsnachts om twee uur en werkte men — met een kleine tussenpauze — door, totdat de smeltpot leeg was. Om de produktie op te voeren volstond men er lang niet altijd mee het gesmolten „gemeng” te gebruiken tot het op was, doch voegde men vaak afvalglas en scherven toe. De afval — meestal scherven — werd met behulp van een langwerpige ijzeren schop door het werkgat in de smeltpot gedeponneerd, buiten de krans, omdat er eigenlijk te veel ongerechtigheden in voorkwamen. Het afvalprodukt werd gesmolten gedurende de tijd waarin het „arbeidsvuur” brandde. Het „arbeidsvuur” was het smeltvuur en had een hogere temperatuur dan het vuur waarvoor de blazers zich ophiel den als zij hun werk verrichtten.

Door de uitstralende hitte kregen sommige glasblazers roodgeblakerde wangen, voorhoofd en oogleden. „Brandbakkes” noemde men deze verschijnselen. Als beroepsziekte onder de glasblazers kwam vooral „staar” op de ogen voor. Verder hadden zij nog te lijden van het zogenaamde „waterrot” aan de vingers. „Waterrot” ontstaat doordat men met de vingers en handen de blaaspijp bevochtigde in vuil water om deze te koelen op de plek waar de pijp werd vastgehouden. Het leeftijdsgemiddelde was niet hoog; er stierven vele glasblazers toentertijd voordat zij de leeftijd van vijftig jaar hadden bereikt.

Het loon van een glasblazer, de eerste man op de plaats, lag dikwijls veel hoger dan dat van zijn medearbeiders, die minder verantwoordelijk werk deden. Waar een glasblazerij zich vestigde was dit zeer ten voordele van neringdoenden, winkeliers en caféhouders. Vele glasblazers hadden weinig of geen contact met andere burgers, die in dezelfde plaats of omgeving woonden. Het was een leven van werken en slapen zonder enige ontspanning of vertier. Wat bleef hun over dan de kroeg! De afmattende arbeid in de voortdurende nabijheid van oververhitte ovens sloopte snel hun krachten. Van werkelijk goed slapen om nieuwe energie op te doen kwam weinig; steeds was er weer het vuur dat hen opjoeg en aanspoorde tot nog grotere arbeidsprestaties. De manier waarop een arbeider in een glasblazerij in de zomer transpireerde gaat alle beschrijving te boven. Het is voorgeko-

men, dat op een warme dag in de zomer, de mannen voor de ovens dreven in hun zweet, zodanig alsof zij gekleed en al uit het water waren gestapt. Na slechts een uur werken was hun kleding totaal doorweekt. Wanneer men dan een „blaasje” (is: korte rustpauze) nam en op een tochtige hoek ging staan om wat frisse lucht op te doen, dan rilde men in korte tijd over het gehele lichaam, waarop men gauw de gloed van de ovens weer opzocht. Dergelijke temperatuurverschillen hadden nadelige gevolgen voor het lichaam, vandaar, in die dagen, het hoge sterftecijfer onder de glasblazers en hun helpers.

In achter ons liggende tijden hadden de glasblazers en hun gezellen rekening te houden met de Gilden der smeden en metselaars. In 1766 bijv. diende het Gildebestuur van Nijmegen een klacht in bij de H.H. Burgemeesteren, omdat de glasfabriquer Roelander in zijn glashut door zijn arbeiders smeed- en metselwerk liet verrichten, zonder het voornoemde gilde hierin te hebben gekend of de hiervoor verschuldigde kontributie te hebben voldaan. In dit geval was de fabrikant hiervoor aansprakelijk, doch het gebeurde ook, dat de werklieden door het gildebestuur werden gedwongen tot betaling van de verschuldigde kontributie of boete.

Wie waren de eerste glasblazers, die zich te Isselt vestigden? De meesten van hen waren Duitsers afkomstig uit Hessen. Zij behoorden tot het Evangelisch-Lutherse kerkgenootschap. Anderen kwamen uit de omgeving van Paderborn in Westfalen en beleden de Rooms-Katholieke Godsdienst. Deze Duitse glasblazers bezaten een bijzondere status⁸. Zij trokken naar vreemde landen om daar te werken en woonden eigenlijk buiten de gemeenschap, maakten hiervan geen deel uit, kwamen weinig of in het geheel niet met anderen in aanraking. Buiten hun vaderland vormden zij echter één grote familie. Hun kinderen huwden haast zonder uitzondering met soort- en beroepsgenoten. De jongens kwamen al vroeg, als glasblazers in de leer bij hun vaders en waren zelfs op jeugdige leeftijd dikwijls al ervaren vakmensen, die hun beroep grondig verstonden. Wanneer zij lange tijd achtereen in den vreemde vertoefden stelden zij zelfs een schoolmeester aan, die hun kinderen rekenen, lezen en schrijven leerde. Door hun uitzonderlijke positie verkregen zij van de overheid in sommige Europese landen „privilegiën” o.a.: vrijstelling van belastingen.

Alvorens een glasblazerij in bedrijf te kunnen stellen zal zeer zeker een vrij groot kapitaal geïnvesteerd moeten zijn, waarbij de ondernemers tegelijk hadden zorg te dragen voor een voldoende aantal woningen voor de arbeiders, die er de voorkeur aan gaven in de directe omgeving van de glasblazerij te wonen. Het was nl. gewoonte in later opgerichte bedrijven, dat de glasblazers en hun gezellen een vrije woning konden betrekken en in de winter vrij stoken hadden van de kolen, die men voor de ovens gebruikte. Deze „knechtswoningen” vielen in de regel nogal mee wat woonruimte betreft — vooral in 1898 en daarna. Zij hadden een voorkamer (is: pronkkamer) weliswaar van geringe afmeting, een heel grote achter- of huiskamer en een keuken. Over het gehele huis een ruime zolder, die doorgaans als slaapgelegenheid werd benut. Achter het huis een lapje grond waar de vrouwen de was deden en het natte goed aan de lijn te drogen hingen. In de woonkamer een grote potkachel — later een fornuis — waarin cokes werd gestookt. Deze cokes, in het vakjargon van de glasblazers „schreuwen” genaamd was een

⁸ Otto Bloss, „Die älteren Glashütten und ihre Stellung in der Geschichte der Glasindustrie und die Glasmachersippen”. (Neues Archiv für Nieder-Sachsen, Heft 3/4).

afvalprodukt van de gestookte kolen in de glashut. De brandstof werd gratis ter beschikking gesteld aan de arbeiders, die gehuwd waren. De stand en „waardigheid” van de blazers lieten niet toe, dat zij zelf of hun vrouwen „schreuveu” op de hoop zochten. Dit werkje was hun te min. Zij lieten dit over aan een invalide arbeider of aan iemand, die geen volledige dagtaak meer had op de fabriek of door een arme weduwe van een vroeg gestorven collega. Zij ontvingen hiervoor een kleine geldelijke vergoeding. Het was echter geen schande „schreuveuwerker” te zijn. Hij of zij behoorde tot de gemeenschap, die de glasblazers onder elkaar vormden en werden normaal aanvaard. Zij, die nu „schreuveu” lieten zoeken, moesten misschien later wanneer zij arbeidsongeschikt waren geworden dit toch wel minder in aanzien staand werk ook noodgewongen opvatten.

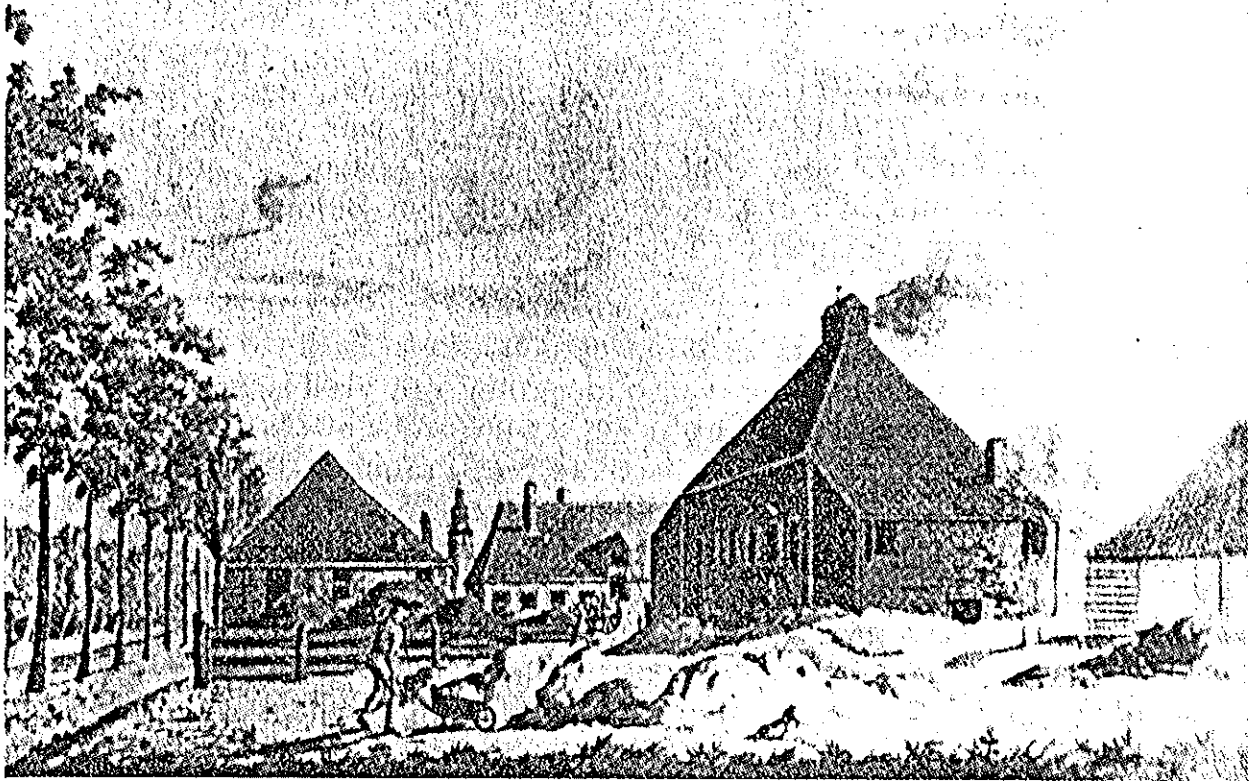
—

Zoals reeds is opgemerkt was de onderlinge familieband bij de glasblazers zeer hecht. Zij huwden dikwijls onder elkaar, omdat zij geen contact hadden met andere mensen, die niet hetzelfde beroep uitoefenden of hun taal niet spraken. Ook het laatste zal het zijne hiertoe wel hebben bijgedragen. Hieronder volgt een vrij nauwkeurige opgave van glasblazers van wie vaststaat, dat zij indertijd in het Glashuys te Isselt werkzaam waren. Allereerst blijkt dit uit de te Isselt voor het Gerecht gesloten huwelijken, die later kerkelijk worden bevestigd. De tijd, die zij te Isselt verblijven kan worden opgemaakt uit de vermelding van de doop van hun kinderen, die aldaar waren geboren. Deze opgaven geven echter geen juist beeld van het aantal glasblazers, die te Isselt werkzaam waren, omdat ongehuwde personen niet worden vermeld. Het inschrijven in de gerechts- en kerkboeken geschiedde slechts bij huwelijk, doop en overlijden. Geboortedata ontbreken nog wel eens. Er is weinig nauwkeurigheid betracht. Ook is het zeer goed mogelijk, dat zij zich reeds voor het sluiten van hun huwelijk te Isselt hadden gevestigd of voordat een kind van hen werd gedoopt. Deze lacunes werden niet of onvoldoende aangevuld.

Uit de gesloten huwelijken valt te concluderen, dat vele glasblazers afkomstig waren uit Königsteel in Duitsland. Later werden ook vaklieden aange trokken uit andere Duitse gebieden.

Dan breekt een onoverzichtelijke periode aan waarin niet is vast te stellen welke glasblazers op Isselt in het Glashuys werken. In 1765 wordt door Nicolaas Kroon te Nijkerk een glasblazerij in bedrijf gesteld⁹. Door fraaie beloften en het verstrekken van handgeld heeft men zeer waarschijnlijk werklieden van Isselt naar Nijkerk gelokt; niet alleen bekwame glasblazers van Isselt werden op die manier geronseld, maar ook andere vakbekwame lieden van diverse glasblazerijen in Nederland en Duitsland werden aangetrokken.

⁹ G. Beernink, „Een glasfabriek te Nijkerk”. z.j.

De glasfabriek te Nijkerk. Uit: Een glasfabriek te Nykerk door G. Beernink

Omdat men bij de doop van kinderen in de Lutherse doopboeken niet heeft aangegeven waar de ouders woonachtig waren moeten wij hier volstaan met het noemen van namen van glasblazers, die wellicht zowel te Nijkerk als op Isselt werkzaam waren. Na 1811 (invoering van de Burgerlijke Stand) komt weer vast te staan wie in Isselt en Nijkerk werkzaam waren.

In de jaren 1732 tot 1765 wordt door het Gerecht van Isselt aan glasblazers die naar elders of het buitenland reizen een zgn. „pas- of gezondbrief” uitgereikt. Velen verklaren waarschijnlijk bij het in ontvangst nemen van deze bescheiden, dat zij hun familieleden in het buitenland (vooral in Duitsland) willen bezoeken.

Pas- of gezondbrief uitgereikt op en aan: 21 januari 1756 aan Jan Hendrik Becker, oud omtrent 33 jaren en aan Christoffel Wiegel, oud omtrent 23 jaren, beide blazers aan het Glashuijs, verklaarden voornemens te zijn op morgen vanhier te reizen naar Bloemberg in 't Graafschap Lippe, en de laatste comparant nog verder naar Schornborndijk (lees: Schornborn Teich) in het Brunswijksche, de eerste naar zijn vrouw en kinderen en de andere naar zijn ouders en vrienden en vandaar weder te keren.

Aan het eind van de 18e eeuw is niet meer precies vast te stellen, welke glasblazers te Isselt en Nijkerk hebben gewerkt. Zeer waarschijnlijk werkten zij beurtelings te Nijkerk en te Isselt.

Hoe ambuland de glasblazers in die tijd waren blijkt wel uit een lijst waarop de namen voorkomen van die mannen, die afwisselend te Nijkerk en te Isselt werkten.

Hier eindigen de officiële gegevens betreffende de glasblazers te Isselt, waaruit duidelijk is komen vast te staan, dat zij op of in de onmiddellijke nabijheid van de Glashut hebben gewoond, waar zij waren geboren en getogen. Zeer velen onder hen leidden een ambulante bestaan en trokken van de ene plaats naar de andere, waar werk voor hen was te vinden. Bekwame vaklieden al zij waren, die hun beroep volledig kenden, zullen het zeer gewaardeerde werkkrachten zijn geweest, waar zij ook kwamen.

Tijdens de Franse overheersing deelden de glasblazers in het lot van alle anderen en hadden zij zich ook te onderwerpen aan de wil van Napoleon. Niet onaardig te vermelden is, dat het beroep van glasblazer wordt aangeduid als „verrierer”.

Willem Kauffelt, glasblazer van beroep, afkomstig uit het naburige Isselt, dat tot de gemeente Soest behoorde, is ongeschikt bevonden als militair te dienen: „Incapable de servir. Cataract sur l'oreil droit”. Een „lopend oor” belemmerde zijn militaire loopbaan.

In het jaarverslag van „Flehite” over 1894 wordt een kort overzicht gegeven over de glasfabriek, gebouwen etc.

„De gebouwen bestonden uit een fabriek met woonhuis. Rondom de fabriek waren onderscheiden arbeiderswoningen. De hoofdingang werd gevonden tegenover de hofstede: de Platluis¹⁰. De officiële benaming voor de fabriek was 't Glashuijs, hetwelk blijkt uit verschillende bescheiden betreffende de fabriek; de volksmond veranderde dit „Glashuijs” in de „De Glashut”, ook omdat de glasblazers zelf de fabriek niet anders als „Hütte” zullen genoemd hebben. Nadat het bedrijf te Isselt zijn poorten had gesloten treffen wij Isseltse glasblazers aan in andere plaatsen in de buurt. Vooral Loosdrecht was in trek en het is niet al te gewaagd te veronderstellen, dat het juist de fabriek te Loosdrecht en die te Nieuwer-Amstel waren, waardoor de glasfabriek aan de Eem de concurrentie niet kon volhouden en men noodgedwongen er mee moest ophouden. Na 1833 komen geen namen meer voor in de Burgerlijke Stand te Soest van glasblazers, zodat kan worden aangenomen, dat omstreeks die tijd de Glashut haar werkzaamheden staakte en werd opgeheven. Hiermee kwam een einde aan een bloeiend bedrijf waaraan de vurige patriot en dichter Pieter Pijpers in zijn „Eemlandsche Tempe” een geestdriftig vers wijdde¹¹.

De Glasblazerij

Gloeit en damp't gy niet aldus,
Hékla? gy, Vesuvius?
Laat ons oog zich vrij vergasten
En ons hart van zorge ontlasten,
Eer men deeze vuurzee blussch
Geen Ciklopen, maar Bachanten
Vaders Libers Lyftrawanten,
Juigchen by dien rooden gloed;
Bachus, om hen wil te onthaalen,
Blaast dáár zyne feestpokaalen,
Breekbare vaten, vreugde-schaalen,
Voor zyn flonkerend druivenbloed.

¹⁰ Jaarverslag „Flehite” 1894. blz. 17.

¹¹ Pieter Pijpers „Eemlandsche Tempe”. Amsterdam 1803.

Het trekken van de ene plaats naar de andere door de glasblazers en hun gezinnen was in die tijd niets bijzonders. Het was een ambulante volk bij uitstek. In voorafgaande eeuwen waren zij vaak immigranten, die zich in Europa verplaatsten van stad naar stad, van dorp tot dorp, overal waar de arbeid hen riep en hun vakbekwaamheid op prijs werd gesteld. Door dit trekkende leven hadden zij een eigen aard en karakter-eigenschappen gekregen, waardoor de glasblazersfamilies zich onderscheiden van anderen. Arbeidzaamheid, doorzettingsvermogen, volhouden ondanks tegenslagen zijn evenzovele typische kenmerken van een glasblazer. Waar zij zich ook vestigden of neerstreken in Europa, zij gevoelden zich één grote familiegroep, een clan, lotsverbonden — vooral in de vreemde — met alle anderen, die hetzelfde beroep uitoefenden. Zelfs hielden zij vaak hun eigen trekdieren, hielden schapen om aan vlees te komen, bakten het brood zelf, kortom deden alles terwille van hun gemeenschap. Onderling huwden zoons en dochters, weduwen en weduwnaars, waardoor de oude beroepsbanden werden aangehouden en verstevigd. Overal in ons land waar glasblazerijen waren of zijn gevestigd komen de namen voor van glasblazers, die vooral in de 18e en 19e eeuw dit beroep doorgaven aan na hen komende generaties. Vroeger veelal vreemdelingen en als zodanig door de overheid behandeld, zijn zij in de loop der tijden Nederlanders geworden en hebben zij zich volkomen geassimileerd met andere bevolkingsgroepen, die een minder zwervend bestaan leidden.

Hun familienamen zijn langzamerhand van het vreemde tintje ontdaan en zijn volkomen Nederlands klinkende namen geworden, die zich in niets van andere familienamen onderscheiden, als men deze niet kent. Vooral te Amersfoort, Soest en Nijkerk zijn het bekende familienamen met een vertrouwd klank. De glasblazers uit de achter ons liggende tijden, zijn van gastarbeiders, om deze term maar eens te gebruiken, goede Nederlanders geworden.

E. HEUPERS

Bezigheden zijn goed, maar het moet niet in werken ontaarden.

Amsterdam's spreekwoord

HARTEWENS HEINZ NIENHAUS

1. Mineraalwaterkruiken met ingestempelde merken, in het bijzonder met een blauwe ring om het merk en/of met een buikige vorm (ook eventueel beschadigd!).
2. Mineraalwaterflessen met opschriften (tot ongeveer 1920).
3. Reclame-advertenties van Duitse Mineraalwaterbronnen of van haar handelaren in Holland of de koloniën (18e en 19e eeuw, bijvoorbeeld in kranten).

Gaarne reacties naar: Heinz Nienhaus
D-425 BOTTROP, Ledderkesweg 4
Tel.: 51752

VISITEKAARTJE

Deze keer geen nieuwjaarskaartje - zou ook wat te vroeg zijn geweest- maar een fraai visitekaartje wat we u niet willen onthouden.

Dick en Marja, voorzover u nog niet bekend verzamelaars van oude flessen, stuurden ons dit toe.

Dick en Marja Pinkster
Verzamelaars van oude flessen

UIT DE
KRANT
GEKNIPT

„Er is wel eens kritiek op ons, omdat sommigen aan de alcohol verslaafd raken. Maar men onderscheid onvoldoende het normale gebruik van het misbruik. Alcohol heeft ook een nuttige functie: er worden veel problemen opgelost met een rustig glas. De mensen worden er ontspannen van.”

H. J. Hooghoudt
Jeneverstoker